

FERRAN ARASA I GIL

UN PEDESTAL EQÜESTRE DEL FÒRUM DE VALENTIA

En la onzena campanya d'excavacions realitzada l'any 2002 al solar de l'Almoïna, situat al centre de la ciutat i al costat est del fòrum de la colònia romana, es va trobar un pedestal eqüestre a la UE 11038, formada per un enderroc de carreus que datava del s. V. Es va trobar en la zona on estava situada la basílica, al costat sud de la plaça porticada, que fou derrocada a finals del s. III. Localitzada l'any 1986 al mateix temps que l'ara dedicada a Fortuna (*CIL* II²/14, 4 = *IRPV* V: 4), va estar 15 anys en el tall de l'excavació fins que pogué ser estreta. En l'actualitat el monument es troba exposat al Centre Arqueològic de l'Almoïna, on l'hem pogut estudiar¹. Corell el va incloure en el *corpus* epigràfic de la ciutat (*IRPV* V: 26a), però sense poder aprofundir en el seu estudi. Posteriorment ha aparegut esmentat en la *Guia del Centre Arqueològic de l'Almoïna* (Escrivà *et al.* 2010: 54).

Es tracta de la *pars media* d'un pedestal eqüestre d'estructura tripartida, que devia erigir-se sobre un sòcol motlurat i estar rematat per la corresponent cornisa on devien trobar-se els forats per als ancoratges de l'estàtua a la qual servia de suport. Està llaurat en pedra calcària de color gris, tal vegada procedent de les pedreres de Godella, i es troba en un excel·lent estat de conservació (fig. 1), especialment la cara frontal on es troba el text, per la qual cosa la seua lectura no presenta cap dificultat. Està trencat per la

part posterior i devia ser més llarg. En la cara anterior presenta una petita fractura a la vora superior dreta i petits trencalls per les aristes laterals. Les cares frontal i laterals estan allisades i la superior simplement desbastada. En totes les cares queden empremtes de treball, però especialment en l'anterior, on es veuen en les vores laterals. Les cares laterals presenten una *fascia* llisa de 10-9,5 cm d'amplària i la zona central rebaixada (fig. 2). En la cara frontal el camp epigràfic està delimitat per una *cyma recta* de 2,7 cm d'amplària i situat en un plànol lleugerament rebaixat. El marge que resta entre aquesta i la vora és de 3,5 cm. La lletra és de factura acurada i elegant, amb bisells i reforços ben marcats, i la paginació està ordenada al voltant d'un eix central. Les interpuncions són triangulars, petites i d'orientació variable; falta la que hauria d'anar al darrere de l'abreviatura de la tribu. Hi ha un nexa de NT en la r. 4 i la primera T de la r. 6 és lleugerament més alta. Un colp ha afectat la T del nexa de la r. 4 i la segona N de la mateixa línia es troba sobre un petit desperfecte natural. L'ull de la R de la r. 5 està rebaixat, possiblement des del moment de la incisió.

Dimensions: 76 x 44 x 111 cm.

Camp epigràfic: 62,5 x 31,5 cm.

Marge superior: 3-2,8; inferior: 4,5; dret: 0,5-0; esquerre: 0,5-0 cm.

Fig. 1. Vista frontal del pedestal eqüestre IRPV V: 26a.

Altura de les lletres: r. 1: 5,8; r. 2: 5,2-5; r. 3: 4,5; r. 4: 5,1-5; r. 5: 4,8-4,5; r. 6: 5-4,5; r. 7: 5 cm.

Interlineació: rr. 1-2: 3,3-2,8; rr. 2-3: 3,2; rr. 3-4: 3,5-3,3; rr. 4-5: 4,2-4; rr. 5-6: 2,8-2,5; rr. 6-7: 4,2-4 cm.

M(arco) Allio

M(arci) filio) Col(lina tribu)

Avito

Valentini

veterani

et veteres

ex d(ecreto) d(ecurionum)

La inscripció és una dedicatòria a *M. Allius M. f. Col. Avitus* per decret dels decurions del senat bipartit de la colònia i presenta diversos aspectes d'interès. El primer és que el personatge a qui està dedicada apareix per primera vegada en l'epigrafia valentina. El seu gentilici,

Allius, era conegut anteriorment a *Valentia* en el nom del senador de procedència tal vegada hispànica *Allius Maximus*, que va dedicar un pedestal a l'emperador Probus en els anys 280-281, quan era llegat jurídic de la província Hispània Tarraconense (*CIL* II²/14, 20 = *IRPV* V, 25), però el llarg període que els separa no permet establir una relació familiar segura entre aquests dos personatges. *Allius* no és un gentilici molt freqüent i apareix disseminat per diverses províncies de l'Imperi (Solin i Salomies 1994: 13). A Hispània el trobem en més de trenta ocasions (Abascal 1994: 75), el que en suposa la major concentració; bona part d'aquests casos es localitzen a la Lusitània, la qual cosa pot correspondre amb un origen cèltic del nom.

Quan al cognom *Avitus*, és molt freqüent per tot l'Imperi (Solin i Salomies 1994: 299); a Hispània és el tercer cognom més freqüent i, en conseqüència, el trobem molt disseminat (Abascal 1994: 294). A *Valentia* figura en dues inscripcions que podrien fer referència a un mateix personatge: *M. Antonius Avitus* (*CIL* II²/14: 76, 67 = *IRPV* V: 34, 97 ?), que pertanyia a una coneguda família valentina (Seguí 1991: 168-170). Tot i que podria tractar-se d'una simple coincidència, no pot descartar-se que aquest i el personatge honorat en el pedestal eqüestre foren parents. En les províncies hispàniques la concurrència entre el gentilici *Allius* i el cognom *Avitus* la trobem en cinc ocasions, totes procedents de la zona de Conimbriga (Portugal), que es refereixen a tres personatges, cap dels quals porta el prenom *Marcus*.

En segon lloc, cal destacar el fet que *M. Allius M. f. Col. Avitus* estava adscrit a una tribu diferent de la majoritària i pròpia dels ciutadans valentins, la *Galeria*. La tribu *Collina* és una de les quatre tribus urbanes de Roma; també era una de les emprades habitualment per inscriure els *spuri filii* (Forni 1977: 93; 2006: 218). En general, les seues mencions en l'epigrafia no són molt nombroses. La tribu *Collina* també és molt poc freqüent a Hispània, on la trobem en dos casos a *Carthago Nova* (Abascal i Ramallo 1997: 246-248, n° 73; 411-413, n° 180). A *Valentia* aquesta tribu apareix en un altre personatge anomenat [*C. C*]ornelius *C. f. [C]ol. Licinianus*, que figura en un epígraf funerari inèdit recuperat també en les excavacions de l'Almoïna. La concurrència del gentilici *Allius* amb la tribu *Collina* la trobem en el nom d'un magistrat municipal de *Turris Libisonis* (Sardenya): *M. Allius Q. f. Col(lina)] Celer* (AE 1988, 0662), però la relació entre ambdós personatges deu limitar-se a una mera coincidència onomàstica, donada la datació més

Fig. 2. Vista lateral del mateix.

tardana d'aquest. La presència de la tribu *Collina* en dues ocasions a *Valentia*, com en el cas esmentat de *Carthago Nova*, resulta un fet excepcional. La informació continguda en els dos epígrafs valentins no permet determinar l'origen d'aquests personatges; podien ser de procedència forana o habitants de la colònia. Pel que fa a *M. Allius M. f. Col. Avitus*, en el primer supòsit podria tractar-se d'un personatge molt conegut com ara un patró de la colònia. Tanmateix, el reconeixement implícit que suposa el fet que no es faci cap referència al seu *cursus* sembla assenyalar més bé cap a un origen local. En aquest cas, podria ser descendent de colons pertanyents a aquesta tribu que s'haurien assentat en una segona *deductio* d'època augusta, qüestió sobre la que tractarem més avall, o de ciutadans que hi haurien arribat amb posterioritat. En el primer supòsit, l'adscripció a aquesta tribu podria explicar-se perquè els veterans assentats en colònies d'època augusta tenien dret a conservar la seua d'origen.

El tercer aspecte interessant d'aquesta inscripció és la dedicatòria per decret del senat bipartit de la colònia: *Valentini veterani et veteres ex d(ecreto) d(ecurionum)*. L'aparició del senat local com dedicant d'inscripcions és relativament freqüent en l'epigrafia valentina, particularment entre les recuperades en l'àrea forense –majoritàriament pedestals d'estàtues– i en algunes de caràcter funerari. Són aquestes les que normalment proporcionen una informació bàsica per al coneixement de la praxis administrativa de la colònia (García Riaza 2005: 475-481). De manera

general, pot senyalar-se que els textos són més prolixos en el formulari que en les referències als magistrats i els seus càrrecs. En la inscripció *CIL II²/14, 93a = IRPV V, 16* el seu finançament públic l'acorda l'*ordo* amb la fórmula restituïda [*d(ecreto) d(ecurionum) p(ecunia) p(ublica)*]. En *CIL II²/14, 24a, 26, 27 = IRPV V, 28a, 42, 43* es constata la facultat de l'*ordo* per honorar mitjançant publica *laudatio* la memòria dels notables de la ciutat que havien faltat. És l'*ordo*, bé esmentat expressament, bé de forma implícita, el que apareix en un major nombre d'epígrafs. En tres ocasions s'esmenta expressament: *universus ordo Valentinorum* (*CIL II²/14, 24a = IRPV V, 28*) i *uterque ordo Valentinorum* (*CIL II²/14, 26, 27 = IRPV V, 42, 43*); en altres dues es fa referència als decrets d'un sol dels grups que el constituïen: *ex d(ecreto) d(ecurionum) veteranorum* (*CIL II²/14, 24, 26 = IRPV V, 28, 42*); en una pot restituir-se la referència al decret de l'*ordo*: *d(ecreto) d(ecurionum)* (*CIL II²/14, 93a = IRPV V, 16*); i en nou s'omet l'*ordo* i es fa referència al gentilici i a la seua doble composició: en vuit com *Valentini veterani et veteres* (*CIL II²/14, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 21, 22 = IRPV V, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 26, 32*); i en una altra invertint l'ordre dels dos grups (*IRPV V, 17*). La inscripció que ací estudiem és l'única en què apareixen junts el gentilici, la doble composició del senat colonial i el decret de l'*ordo*. Conjuntament, els dos grups tributen honors a emperadors i membres de la família imperial, al patró de la ciutat i al personatge que figura en aquesta dedicatòria,

sens dubte també de gran rellevància local. Aquest devia ser suficientment conegut pels ciutadans de *Valentia* i el text no inclou cap referència al seu *cursus*, de manera que desconeixem els motius de la dedicatòria.

Des del punt de vista tipològic (Bergemann 1990), cal destacar que aquest és l'únic pedestal per a una estàtua eqüestre que es coneix a *Valentia*. Els pedestals d'aquest tipus són escassos en l'epigrafia valenciana: només se'n coneix un a *Saetabis* (*CIL* II 3624 = *IRPV* III, 6) i tres més a *Saguntum* (*CIL* II²/14, 308, 385 = *IRPVI*, 22, 61, 73). En el context hispànic, darrerament Stylow (2008) i Abascal (2009) han donat a conèixer noves troballes a la Bètica i a *Carthago Nova*, respectivament. El lloc on es va trobar, el solar de l'Almoïna, està situat al costat est del fòrum, d'on devia procedir amb tota probabilitat. De l'àrea forense procedeixen la major part dels pedestals coneguts on figura com a dedicant el senat de la colònia. En conjunt, fins al moment es coneixen un mínim de 27 d'aquests monuments, la datació dels quals s'escala entre els ss. I i III. Es tracta de blocs paral·lelepípedes amb la inscripció gravada en la seua cara frontal que, en alguns casos, tenen una estructura tripartida, és a dir, amb sòcol i coronament llaurats en blocs independents (Cebrián 2000: 100). En la seua majoria van servir per a substentar *statuae pedestres*, i només en el cas de la dedicatòria a *M. Allius M. f. Col. Avitus* es tractava d'una *statua equester*. Un d'aquests pedestals presenta –com aquest– una *fascia* llisa en els costats de 8,5 cm d'amplària (*CIL* II²/14, 82 = *IRPV* V, 36) i la zona central rebaixada, per la qual cosa podria procedir de la mateixa *officina*.

Quant al material lapidi emprat en la llaura d'aquest monument, es tracta d'una calcària clara que s'atribueix a les pedreres de Godella. Els materials emprats en els pedestals de *Valentia* són fonamentalment locals (Cebrián 2000: 68-70): aquesta calcària clara, la calcària dolomítica gris-blavenca procedent de la zona d'Alcublas i la calcària colorejada de Buixcarró que s'extreu a prop de *Saetabis* (Xàtiva). El pedestal que ací estudiem pot relacionar-se quant a la forma, utilització d'una motlura emmarcant el camp epigràfic, estructura senzilla del text, paginació entorn d'un eix central i paleografia amb uns altres monuments semblants dedicats per privats que degueren erigir-se igualment al fòrum de la ciutat, que poden datar-se igualment en època flàvio-antonina. Aquesta uniformitat permet individualitzar una sèrie de monuments erigits per honorar personatges il·lustres de la colònia que foren llaurats en aquest període per

l'*officina* epigràfica local, entre els quals podem destacar els dedicats a *L. Scribonius Euphemus* (*CIL* II²/14, 29 = *IRPV* V, 33), *Q. Iunius Crates* (*CIL* II²/14, 65 = *IRPV* V, 30), *Antonia M. f. Lepida* (*CIL* II²/14, 43 = *IRPV* V, 27) i la sèrie dedicada a la rica lliberta *Viria Acte*, constituïda per dos pedestals conservats (*CIL* II²/14, 82, 83 = *IRPV* V, 36, 37) i altres dos no conservats (*CIL* II²/14, 37 = *IRPV* V, 35, 38). Possiblement s'hi puguen afegir almenys tres pedestals votius trobats igualment a l'àrea del fòrum: els dedicats a *Asclepius* (*CIL* II²/14, 1 = *IRPV* V, 2), *Hercules* (*CIL* II²/14, 5 = *IRPV* V, 5) –tots dos en part malmesos– i el desaparegut dedicat a *Iuppiter* (*CIL* II²/14, 7 = *IRPV* V, 8). En conjunt, constitueixen el nucli de la segona fase epigràfica de la ciutat.

Per l'estructura del text, el tipus de monument i la paleografia, aquest monument pot datar-se en època flàvio-antonina, potser cap al primer terç del s. II, de manera que pot considerar-se la dedicatòria més antiga on figura el senat bipartit de la colònia. Aquesta datació confirma que l'expressió *Valentini veterani et veteres* no és exclusiva del s. III. Pel que sabem fins ara, de les nou dedicatòries a emperadors, membres de la casa imperial i alts càrrecs de l'administració en què apareix, set poden datar-se en aquest segle (*CIL* II²/14, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 21 = *IRPV* V, 17, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 32) i en un altre cas no és possible la datació (*CIL* II²/14, 22 = *IRPV* V, 26). Amb aquest nou pedestal, dedicat a un reconegut personatge de la ciutat, sabem que ja s'emprava almenys des del primer terç del s. II.

Aquesta nova datació de la utilització de l'expressió que denomina el senat bipartit de la colònia aporta un poc més de llum a la qüestió del seu origen. Generalment s'admet que aquesta denominació expressa que el senat constava de dues parts que corresponien a sengles grups de població que s'havien assentat en moments diferents, un fet també documentat en altres ciutats hispàniques (Stylow 2000). La interpretació que compta amb una major acceptació entre els estudiosos atribueix aquesta doble composició del senat local a l'existència de dos assentaments de tipus colonial (Pereira 1987: 377-340; Pena 1989: 303-316; Pena 2002: 276-278), una hipòtesi que no accepten tots els investigadors (Abascal 1996: 267). Els *veteres* serien els descendents del primer assentament colonial d'època republicana, mentre que els *veterani* serien els descendents dels soldats llicenciats establerts en una segona *deductio*. El problema rau en la datació d'aquest segon assentament, sobre la qual hi ha diverses propostes. Així, Kornemann (1900: *RE* IV, 1,

528, s. v. “*Coloniae*”) pensava que degué tenir lloc sota el regnat d’August. Galsterer (1971: 12, 54) creia que hauria tingut lloc en els ss. II o III. Wiegels (1974: 159-160; 1975: 200-201) la situava en època de Sertori i la relacionava amb la inscripció dedicada a Afrani l’any 60 aE (*CIL* I², 752). Pereira (1987: 340) la datava en el s. I dE arran d’una inundació catastròfica que hauria assolat la població, a la qual podria fer referència la paraula *clades* que figura en una inscripció monumental (*CIL* II²/14, 56 = *IRPV* V, 9). Al seu torn, Clauss (*CIL* II²/14: 1) parlava expressament d’una colònia augusta. Finalment, Corell (*IRPV* V: 29) –com també Esteve (1978: 87-88)– creien que l’estructura bipartida del senat podia remuntar al mateix moment de la fundació de la colònia.

Sobre aquesta qüestió, una de les poques dades que té un valor cronològic i pot donar-hi llum és la menció de la tribu en l’epigrafia local. Dels vuit ciutadans els noms dels quals presenten l’adscripció a una tribu, cinc estan inscrits en la *Galeria* (*CIL* II²/14, 7, 24, 25, 30, 32 = *IRPV* V, 8, 28, 29, 39, 81; Wiegels 1985: 142), que a Hispània era la tribu de les comunitats urbanes privilegiades amb anterioritat al flavis (Castillo 1988: 235), és a dir, en època juli-clàudia; les altres dues tribus presents són urbanes de Roma: la *Palatina* i la *Collina*, sobre la darrera de les quals ja hem parlat. Per tant, tot i que no pot considerar-se com un argument definitiu, la presència de la tribu *Galeria* dona suport a la hipòtesi que la segona *deductio* va tenir lloc en el regnat d’August, sense que això suposara necessàriament una refundació colonial o un canvi d’estatut, el que probablement hauria deixat testimonis com l’addició d’algun sobrenom al topònim de la ciutat. Aquest segon assentament, al qual correspondrien els *veterani*, seria la causa de l’existència de l’estructura bipartida del senat colonial.

Com ja va assenyalar Corell, el fet que es tracte d’un pedestal equestre deu significar que el personatge honorat pertanyia almenys a l’*ordo equester*. Si com sembla raonable considerar *M. Allius M. f. Col. Avitus* era un notable local, ens trobaríem amb la possibilitat que fos un nou cavaller. Fins ara només en coneixíem un a *Valentia* que apareix en una inscripció de caràcter monumental actualment desapareguda trobada a la zona del fòrum, amb lletres de 22 cm d’altura (*IRV* 21 = *CIL* II²/14, 23 = *IRPV* V, 40; Seguí, 1991: 169-170), del nom del qual només es conservava el cognom *Crescens* i part del *cursus* on figurava que havia servit de tribú possiblement a la Legió XI Clàudia. D’altra banda, amb la seua datació cap

al primer terç del II, aquesta dedicatòria és avui la més antiga de la colònia on apareix l’expressió *Valentini veterani et veteres*, és a dir, el gentilici dels seus habitants seguit de la menció a la doble composició del senat colonial, que se suma al decret de l’*ordo*. Per aquestes raons, sens dubte aquest nou epígraf esdevé un document de gran interès per a la història de la ciutat.

FERRAN ARASA I GIL
Departament de Prehistòria i d’Arqueologia
Universitat de València
Ferran.Arasa@uv.es

NOTA

1. Vull agrair a A. Ribera, director del Servei d’Investigació Arqueològica Municipal de València (SIAM), les indicacions sobre les circumstàncies de la troballa i les facilitats donades per a l’estudi d’aquest monument; als professors J. A. Abascal (UA) i P. P. Ripollès (UV), la revisió del text i les seues indicacions; i al professor J. Andreu (UNED) la seua ajuda amb la bibliografia. En els treballs de cerca he utilitzat les bases de dades *Epigraphische Datenbank Heidelberg* (EDH): <http://www.uni-heidelberg.de/institute/sonst/adw/edh/index.html.en>; *Epigraphik-Datenbank Clauss/Slaby* (EDCS): <http://www.manfredclauss.de/>; i *Hispania Epigraphica*: <http://eda-bea.es/>.

BIBLIOGRAFIA

- ABASCAL, J.M. (1994): *Los nombres personales en las inscripciones latinas de Hispania*, Murcia.
- ABASCAL, J.M. (1996): Derecho latino y municipalización en Levante y Cataluña, *Teoría y práctica del ordenamiento municipal en Hispania* (E. Ortiz de Urbina, J. Santos, eds.), Vitoria, 255-283.
- ABASCAL, J.M. (2009): Pedestal ecuestre para C. Laetilius M. f. en Carthago Nova (Hispania Citerior), *Mastia* 8, 103-113.
- ABASCAL, J.M.; RAMALLO, S.F. (1997): *La ciudad de Carthago Nova. La documentación epigráfica*, Murcia.
- BERGEMANN, J. (1990): *Römische reitersatuten. Ehrendenkmäler im öffentlichen bereich*, Mainz am Rhein.
- CASTILLO, C. (1988): La tribu *Galeria* en Hispania: ciudades y ciudadanos, *Estudios sobre la Tabula Siarensis* (J. González, J. Arce, eds.), *Anejos de AespA* IX, 234-243.
- CEBRIÁN FERNÁNDEZ, R. (2000): *Titulum fecit. La producción epigráfica romana en tierras valencianas*, Madrid.
- CIL* II²/14 = ALFÖLDY, G.; MAYER, M.; STYLOW, A.U. (Eds.) (1995): *Corpus inscriptionum latinarum II: Inscriptiones Hispaniae Latinae. Editio altera. Pars XIV: Conventus Tarraconensis. Fasciculus primus: pars meridionalis Conventus Tarraconensis (CIL II²/14)*, fasc. 1, Berlín.

- ESCRIVÀ, I.; RIBERA, A.; VIOQUE, J. (2010): *Guia del Centre Arqueològic de l'Almoina*, València.
- ESTEVE FORRIOL, J. (1978): *Valencia, fundación romana*, Valencia.
- FORNI, G. (1977): Il ruolo della menzione della tribù nell'onomastica romana, *L'onomastique latine*, Paris, 73-101.
- FORNI, G. (2006): *Le tribù romane, IV: scripta minora*, Roma.
- GALSTERER, H. (1971): *Untersuchungen zum römischen Stadtwesen auf der Iberischen Halbinsel*, MF, 8.
- GARCÍA RIAZA, E. (2005): La praxis administrativa en las ciudades del *Conventus Tarraconensis (Hispania Citerior)*, *MEFRA*, 117, 2, 465-489.
- IRPV I = CORELL I VICENT, J. (2002): *Inscripcions romanes del País Valencià. I. (Saguntum i el seu territori)*, València.
- IRPV III = CORELL I VICENT, J. (2006): *Inscripcions romanes del País Valencià. III. (Saetabis i el seu territori)*, València.
- IRPV V = CORELL I VICENT, J. (2009): *Inscripcions romanes del País Valencià. V. Valentia i el seu territori*, València.
- IRV = PEREIRA MENAUT, G. (1979): *Inscripciones romanas de Valentia*, STVSIP, 64.
- PENA, M.J. (1989): Consideraciones sobre el estatuto jurídico de Valentia, *SAGVNTVM-PLAV* 22, 303-317.
- PENA, M.J. (2002): Problemas históricos en torno a la fundación de Valentia, *Valencia y las primeras ciudades romanas de Hispania* (J.L. Jiménez, A. Ribera, eds.), Valencia, 267-278.
- PEREIRA MENAUT, G. (1987): *Valentini veterani et veteres*. Una nota, *Homenaje a Domingo Fletcher* 1, APL XVII, 377-340.
- RE = WISSOWA, G.; KROLL, W.; MITTELHAUS, K. (1883 ss): *Pauly's Real-Encyclopädie der Klassischen Altertumswissenschaft*, Stuttgart.
- SEGUÍ MARCO, J.J. (1991): Las familias de Valentia durante el alto imperio romano (I), *Saitabi* XLI, 167-187.
- SOLIN, H.; SALOMIES, O. (1994): *Repertorium nominum gentilium et cognominum latinorum*, Olms-Weidmann.
- STYLOW, A.U. (2000): Die Accitani veteres un die Kolonie Iulia Gemella Acci. Zum Problem von veteres, *Alt-Stadt und Kolonie in der Hispania Ulterior*, *Chiron* 301, 775-806.
- STYLOW, A.U. (2008): Ein neuer Statthalter der Baetica und frühe Reiterstatuenpostamente in Hispanien, *Epigrafia 2006. Atti della XIVe rencontre sur l'épigraphie in onore di Silvio Panciera con altri contributi di colleghi, allievi e collaboratori (Tituli 9)* (M.L. Caldelli, G.L. Gregori, S. Orlandi, eds.), Roma, 1051-1062.
- WIEGELS, R. (1974): Liv. Per. 55 und die Gründung von Valentia, *Chiron* 4, 153-176.
- WIEGELS, R. (1975): Liv. Per. 55 y la Fundación de Valencia, *APL* XIV, 193-218.
- WIEGELS, R. (1985): *Die Tribusinschriften der Römischen Hispanien*, MF 13.